

ตัวอย่างงานช่างในรัชกาลที่ 4 : Һันรีหันขวาง

สันติ เล็กสุขุม

เป็นที่ทราบกันดีว่า งานช่างในรัชกาลที่ 4 นั้นบทบาทของแนวสัจนิยมตะวันตกเริ่มเด่นชัด ขณะที่แนวอุดมคติตามแบบแผนประเพณีโบราณก็ยังทอดเนื่องมาไม่ได้ขาดสาย

ขณะทรงผนวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา รัชกาลที่ 4 ทรงสนพระทัยด้านวิทยาการฝ่ายตะวันตก แต่ก็โปรดเสด็จไปเมืองราชธานีเก่าเพื่อทรงศึกษาอดีต ซึ่งรวมทั้งเรื่องงานช่างโบราณด้วย ดังภายหลังเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว โปรดให้จำลองแบบพระเจดีย์สี่เหลี่ยมเพิ่มมุมจากวัดสวนหลวงสวรวรรค์ พระนครศรีอยุธยา มาสร้างในวัดพระเชตุพน ฯ¹ ครั้นปลายรัชกาลยังได้โปรดให้จำลองแบบเจดีย์ประธาน วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา เป็นพระเจดีย์ทรงระฆังกลม มาสร้างในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (คือพระศรีรัตนเจดีย์)² เป็นต้น

จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า แม้ทรงมีแนวพระราชดำริในกระแสตะวันตก แต่พระองค์ก็ยังทรงผูกพันอยู่กับแบบแผนโบราณ จึงมีผลให้ทรงรอบคอบระมัดระวังในการผ่อนปรนยิ่งกว่ารัชกาลที่ 5 ซึ่งกระแสตะวันตกเพิ่มความรุนแรงยิ่งกว่า

ตัวอย่างด้านจิตรกรรม : จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ

บนผนังระหว่างช่องหน้าต่างของวัดบวรนิเวศฯ

ขณะยังทรงผนวชได้เสด็จฯ จากวัดราชาธิวาส ฯ มาครองวัดบวรนิเวศ ฯ โปรดให้สร้างเสนาสนะต่าง ๆ รวมทั้งให้อัญเชิญพระพุทธรูปจีนสี่เป็นพระประธานในพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระราชทานนามว่าวัดบวรนิเวศวิหาร ในครั้งนั้นรัชกาลที่ 3 ทรงสร้างพระตำหนักทรงปั้นหย่าพระราชทานให้เป็นที่ประทับ³ พื้นที่เหนือช่องหน้าต่างของพระอุโบสถ คือภาพปริศนาธรรม ซึ่งเขียนอย่างภาพเขียนฝรั่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ มีลายพระหัตถ์ถวายสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ตอนหนึ่งมีความว่า ทูลกระหม่อม (รัชกาลที่ 4) โปรดให้อาจารย์อินโข่งเขียนปัญหาธรรมเป็นภาพฝรั่ง “... อาจารย์อินโข่งไม่เคยไปยุโรปก็จริงอยู่ แต่แก็ได้อาศัยรูปภาพที่ฝรั่งทำกระดาษปิดฝาเรือนเข้ามาขาย เขียนรูปภาพฝรั่งครั้งสมัยต้นศตวรรษที่ 19 ได้...”⁴ ไม่ว่ารัชกาลที่ 4 จะทรงคิดผูกเรื่องปริศนาธรรมเอง หรือขรัวอินโข่งเป็นผู้คิดผูกก็ตาม ก็น่าจะเป็นไปได้ว่า คงคิดจากเมื่อดูรูปภาพฝรั่งแล้ว และวาดเอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

โดยใช้รูปภาพฝรั่งนั้นเป็นต้นแบบ เช่น ภาพ “เป็นรูปสำเภาใหญ่ มีนายสำเภาคุมไป เล่นไปอยู่กลางทะเลด้วยใบ ประชุมพร้อมด้วยสมบัติ และผู้โดยสารได้ถึงฝั่งด้วยสำเภา นั้น ที่นี้มีความว่าพระพุทธเจ้าเปรียบดั่งนายสำเภา พระธรรมเปรียบดั่งสำเภา พระสงฆ์พร้อมด้วย คุณสมบัติถึงฝั่งนั้นด้วยพระธรรมนั้นแล้ว เปรียบดั่งประชุมชนพร้อมด้วยสมบัติได้ถึงฝั่งนั้นด้วยสำเภา นั้นแล้ว”⁵

จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดบวรนิเวศฯ “...รูปดอกบัวใหญ่บานอยู่กลางสระหมายถึงพระพุทธเจ้า ...”

ภาพเรือใบท่ามกลางคลื่นลมดั่งกล่าว ซึ่งเขียนตามแบบฝรั่ง คือแสดงแสงเงา สีอ่อนแก่ และสีที่แตกต่าง เพื่อลวงตาให้เห็นเป็นระยะใกล้-ไกล โดยไม่มีการตัดเส้นขอบคมอย่างภาพปริမ်ปราคติของไทย

แต่จิตรกรรมฝาผนังเหนือช่องหน้าต่างอีกภาพหนึ่ง คงคิดผูกเรื่องไว้ก่อน “เป็นรูปดอกบัวใหญ่บานเต็มอยู่ที่กลางสระ มีหมู่ผึ้งกำลังเข้าบริโภครสหวานที่เกิดขึ้น ณ ดอกบัวนั้น มีหมู่ชนยืนชมอยู่ริมสระ ที่นี้หมายความว่าพระพุทธเจ้าเปรียบดั่งดอกบัวที่บานแล้ว พระธรรมเปรียบดั่งรสหวานที่เกิดขึ้น ณ ดอกบัวนั้น พระสงฆ์ผู้เข้าไป บริโภคพระธรรมเปรียบดั่งหมู่ผึ้งอันเข้าไปบริโภครสหวาน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

นั้น”⁶ ภาพหลักคือดอกบัว ใบบัวกลางสระน้ำ เชื่อว่าขรัวอินโขงออกแบบเขียนเองตามเรื่องที่เกิดขึ้น ส่วนประกอบของภาพ คือภาพชาวฝรั่งริมสระน้ำ ภาพรถม้าฝรั่ง ย่อมได้แบบจากภาพของฝรั่ง

ความกะทันหันในส่วนของงานด้านจิตรกรรมปริศนาธรรมด้วยภาพแนวฝรั่ง ควรถือเป็นปรากฏการณ์ชั่วคราว⁷ เพราะนอกจากยังไม่พบว่ามีเรื่องปริศนาธรรมเป็นภาพฝรั่งในรัชกาลที่ 5 แล้ว จิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ยังสะท้อนลักษณะที่นับได้ว่าเป็นการตั้งหลักใหม่ช่างเขียนไทย เช่น จิตรกรรมฝาผนังพระที่นั่งทรงผนวช ในวัดเบญจมบพิตร ฯ กรุงเทพฯ

ตัวอย่างประติมากรรม : พระพุทธรูปนรินทราย

พระพุทธรูปซึ่งรัชกาลที่ 4 โปรดให้สร้างตามพระราชดำริตั้งแต่ยังไม่เสวยราชย์ ให้แปลงแบบอย่างของพระพุทธรูปเพื่อให้ใกล้เคียงความสมจริงอย่างมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่โปรดให้ทำอุษณิষะ (เกตุมาลา) ซึ่งแตกต่างจากแบบอย่างประเพณีโบราณ องค์แรกคือพระสัมพุทธพรณี⁸ ปัจจุบันประดิษฐานบนฐานชุกชีด้านหน้าฐานที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

พระพุทธรูปนรินทราย

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เมื่อเสวยราชย์แล้ว ราว พ.ศ. 2430 ก็ได้โปรดให้หล่อขึ้นอีก เช่น พระพุทธรูปนรินทร์ราย⁹ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานในหอพระสุลาลัยพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง

แนวความคิดอย่างสังคมนิยมตะวันตกที่มีผลต่อการปรับปรุงพุทธลักษณะ คือเลียนอย่างลักษณะสามัญ ทั้งด้านสรีระ จีวรอย่างสมจริงของจีวร รวมทั้งไม่มีอุษณิษะดังกล่าวข้างต้น แต่กระนั้นก็ยังต้องคงพระรัศมีรูปเปลวที่อยู่เหนือเศียรไว้ตามแบบแผนโบราณ เพราะเป็นสัญลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธรูป หากไม่แล้วจะดูเหมือนรูปพระภิกษุ อนึ่งการที่โปรดให้มีรูปศิระษะโคที่ฐานเพื่อเป็นทางไหลของน้ำสรง หมายถึงพระโคตรของพระพุทธรองค์ คือโคตมะด้วย¹⁰

พระพุทธรูปแบบพระราชนิยมที่ไม่มีอุษณิษะ เมื่อผ่านรัชกาลที่ 5 มาแล้ว ก็หวนกลับมาทำกันตามแบบแผนประเพณีเดิม

ตัวอย่างด้านสถาปัตยกรรม : พระอุโบสถวัดบวรนิเวศ ฯ

นอกจากการจำลองแบบอย่างของพระเจดีย์โบราณมาสร้างตามกล่าวมาแล้วข้างต้น การผสมผสานรูปแบบศิลปะต่างๆ ในงานก่อสร้างก็มีตัวอย่าง อย่างสำคัญคือที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศ ฯ

พระอุโบสถวัดนี้เป็นอาคารตรีมุข กระจุกด้วยแผ่นหินอ่อน หลังคาลดชั้นเป็นมุขยื่นออกทางด้านหน้า หน้าบันของมุขหน้าประดับด้วยชั้นกระเบื้องสีต่างๆ เป็นลายพรรณไม้ดอกใบทำนอง “ลายเทศ” (ลายลูกผสม ไทย-จีน-ฝรั่ง) เหนือขึ้นไปเป็นหน้าบันของอาคารประดิษฐานรูปพระมหามงกุฎตอนล่างเป็นพระขรรค์ อันเป็นพระราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 4 อยู่ท่ามกลางลวดลายพรรณไม้ดอก ทำนองลายเทศ และทำด้วยชั้นกระเบื้องสีเช่นกัน หลังคาถูกผูกแบบจีนเป็นกระเบื้องเคลือบซึ่งทำกันมาในรัชกาลก่อนๆ แล้ว

พระอุโบสถวัดบวรนิเวศฯ งานประดับเสาเหลี่ยมและหัวเสาของมุขหน้า เป็นลายใบไม้ทำนองฝรั่ง โบราณ แนวตั้งเขาะเป็นร่องเรียงรายที่ลำเสา ก็ทำนองฝรั่งโบราณด้วย

แต่ที่เลียนอย่างฝรั่งชัดเจนกว่าส่วนอื่น คืองานประดับเสาเหลี่ยมและหัวเสา (capital) ของมุขหน้า (ช่างไทยมีที่เรียก “บัวหัวเสา” ว่า “บัวปลายเสา”) เป็นลายใบไม้ทำนองฝรั่งโบราณ แนวตั้งเขาะเป็นร่องเรียงรายที่ลำเสา (fluting) ก็ทำนองฝรั่งโบราณด้วย เพียงแต่เสาฝรั่งมักเป็นท่อนกลม แบบอย่างงานช่างฝรั่งที่ปรับใช้ในรัชกาลที่ 4 เป็นการกะทันหัน ยังตั้งตัวกันไม่ทัน จึง “หันรีหันขวาง” หากเปรียบเทียบกับงานช่างในส่วนที่เป็นฝรั่งอย่างเป็นทางการในรัชกาลที่ 5 ในกรณีพิเศษ เช่น พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โปรดให้จ้างสถาปนิกฝรั่งมาออกแบบเป็นตึกฝรั่ง แต่แปลงเครื่องยอดเป็นทรงไทย¹¹ และอีกแห่งหนึ่งคือ พระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน โปรดให้จ้างช่างฝรั่งเข้ามาออกแบบก่อสร้างเช่นกัน ให้เป็นแบบโกธิคอย่างยุโรปยุคกลาง¹² โดยมีได้ปรับแก้ให้เป็นอย่างไทย

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เชิงอรรถ

1. จดหมายเหตุรับสั่งในรัชกาลที่ 4 เรียกชื่อเจดีย์ที่ให้ไปถ่ายแบบมาว่า “เจดีย์วัดสวนหลวงสบสวรรค์” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์. กรุงเทพฯ, 2545 : 257) จนถึงรัชกาลที่ 6 คราวเสด็จมาที่วัดสวนหลวงสบสวรรค์ โปรดให้เรียก “เจดีย์ศรีสุริโยทัย” (ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 37 (เรื่องกรุงเทพฯ). กรุงเทพฯ, 2512 : 200.)
2. พระศรีรัตนเจดีย์ เป็นองค์สุดท้ายในบรรดาพระเจดีย์ทรงระฆังกลม ซึ่งมีพระราชนิยมเป็นพิเศษ สร้างยังไม่ทันแล้วเสร็จก็สวรรคต (อ่านเพิ่มเติมใน หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ไชแสง ศุขะวัฒนะ และผุสดี ทิพทัส. สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่มที่ 2. กรุงเทพฯ, 2531 : 284.)
3. กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 4 : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ, 2525 : 171-173.
4. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สารานุกรมศิลปกรรม เล่มที่ 22. กรุงเทพฯ, 2505 : 3-4.
5. คัดจาก สำนักราชเลขาธิการ. ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ, 2528 : 29.
6. คัดจาก สำนักราชเลขาธิการ. ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพฯ, 2528 : 31.
7. อีกแห่งหนึ่งเป็นจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ สร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์ ปี พ.ศ. 2437 (อ่านเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 4 : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ, 2525 : 27-28.)
8. หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล “พระพุทธรูปสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร (ฉบับพิเศษกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี). 2523 : 100.
9. เรื่องเดิม, หน้า 102.
10. หน้าเดิม.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

11. อ่านเพิ่มเติมใน หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ไชยแสง ศุขะวัฒนะ และมุสตี ทิพทัส.

สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1. กรุงเทพฯ, 2531 : 100-101.

12. กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 4 : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ, 2525 :

24-25.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้